

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

موسسه تحقیقات جمعیت کشور

ایران جوان در سال ۱۴۳۰

ضرورتی دسترس پذیر

اردیبهشت ۱۴۰۲ / مسلسل: ۲۰۱

nipr.ac.ir

کد موضوعی:

عنوان گزارش: ایران جوان در سال ۱۴۳۰؛ ضرورتی دسترس پذیر

تهیه کنندگان: مسعود عالمی نیسی، پدram کاویان، رسول قبادی

ویراستار ادبی: علی رحیمی

واژه‌های کلیدی:

۱. جوانی جمعیت
۲. پنجره جمعیتی
۳. پیری جمعیت
۴. سیاست پژوهی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۲/۱۲

فهرست مطالب

۱	۱ - مقدمه
۱	۲ - مفهوم «پنجره جمعیتی» به فرصت حل مسأله پیری ارتباط ندارد
۲	۳ - مفهوم کلیدی در حل مسئله پیری «نسبت زنان در سن باروری» است
۳	۱ - ۳ - افزایش نرخ باروری طی بیست سال می تواند معضل پیری را حل کند
۷	۲ - ۳ - عامل مهم در فرصت نرخ باروری، «نسبت زنان در سن باروری» است
۸	۱ - ۲ - ۳ - تأثیر «نسبت زنان در سن باروری» بر «نرخ باروری کل» در کشورهای مختلف
۹	۲ - ۲ - ۳ - وضعیت فعلی و آینده «نسبت زنان در سن باروری» در ایران
۱۱	۳ - ۲ - ۳ - ظرفیت و فرصت عبور از بحران پیری وجود دارد
۱۲	۴ - چگونه امکان بالفعل کردن ظرفیت بالقوه زنان در سن باروری وجود دارد؟
۱۲	۱ - ۴ - جامعه ایرانی هنوز به ازدواج و فرزندآوری تمایل دارد
۱۵	۲ - ۴ - سیاست بهینه در ایران رفع موانع است
۱۷	۵ - جمع‌بندی
۱۸	۶-منابع

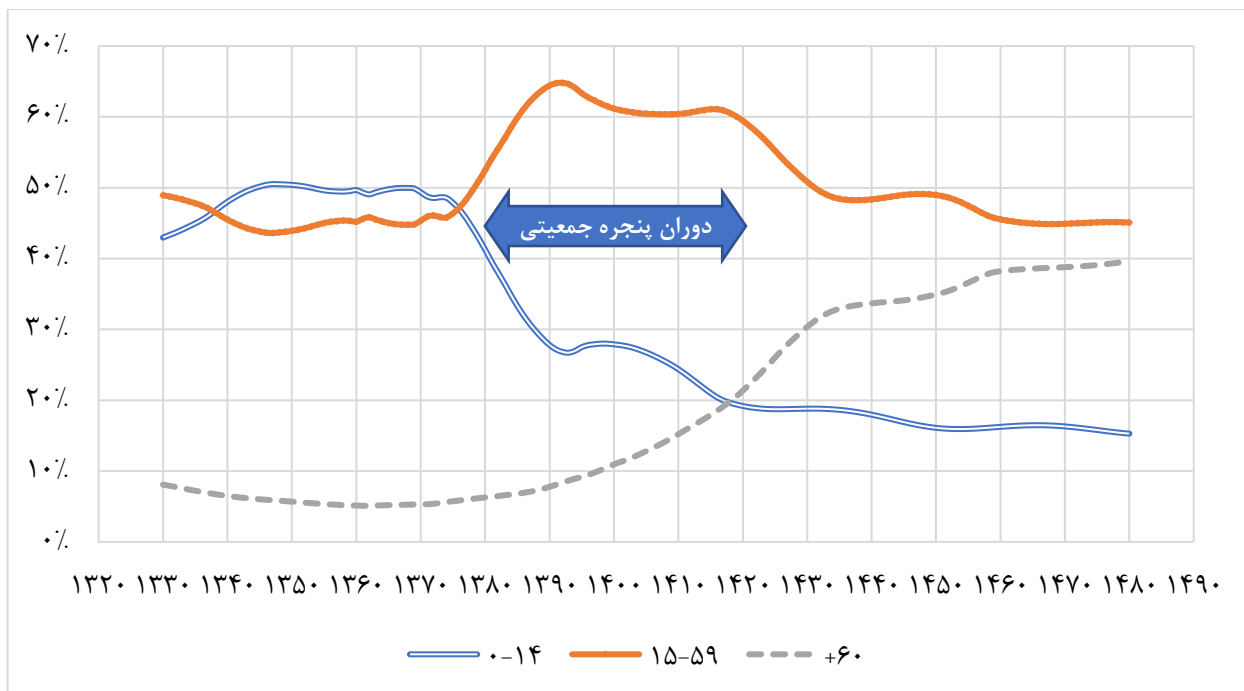
۱ مقدمه

کاهش نرخ باروری ایران در دهه هفتاد و هشتاد هجری شمسی به زیر نرخ جانشینی باعث شد تا کشور ما با خطر پیری جمعیت در آینده مواجه شود. معنای این خطر آن است که سهم افراد پیر (۶۰ ساله و بیشتر) از حدود ۱۱ درصد در سال ۱۴۰۰ به بیش از ۳۰ درصد در سال ۱۴۳۰ خواهد رسید (۱). بسیاری از تحلیل‌ها و پیش‌بینی‌ها وقوع بحران پیری جمعیت برای ایران را حتمی می‌دانند؛ اما موضوع از سوی برخی محققان و تصمیم‌سازان به‌گونه‌ای القاء می‌شود که در این زمینه نمی‌توان هیچ‌کاری کرد و عملاً انفعال به دستگاه‌های کشور تزریق می‌شود تا تلاشی برای افزایش فرزندآوری ننمایند. یکی از پایه‌های این تحلیل‌ها مفهوم «پنجره جمعیتی» است. به‌نحوی که به کرات ادعا می‌شود با پایان یافتن دوران پنجره جمعیتی (کمتر از ۱۰ سال آتی) دیگر نمی‌توان کاری برای بحران پیری در ایران انجام داد و به اصطلاح کشور وارد «چاله جمعیتی» یا «سیاه‌چاله جمعیتی» می‌شود. در این نوشتار نشان خواهیم داد که اساساً «پنجره جمعیتی» مفهومی انحرافی است و ارتباطی به فرصت کشور برای جبران پیری ندارد و از سوی دیگر، طبق مبانی علمی متفاوت، کشور فرصت و ظرفیت جبران این مسئله را خواهد داشت. ان شاء الله.

۲ مفهوم «پنجره جمعیتی» به فرصت حل مسأله پیری ارتباط ندارد

با پیشرفت فناوری و توسعه اقتصادی، جوامع از نرخ بالای مرگ‌ومیر و مولید به نرخ پایین مرگ و سپس نرخ پایین مولید حرکت می‌کنند؛ از آنجاکه در این فرآیند کاهش نرخ باروری دیرتر از کاهش نرخ مرگ‌ومیر رخ می‌دهد، یک رشد محسوس از جمعیت کودکان رخ می‌دهد. زمانی که این کودکان به سن فعالیت اقتصادی می‌رسند، منبعی از نیروی انسانی پرشمار برای عملی کردن سیاست‌های رشد اقتصادی به وجود می‌آید. در یک منطقه یا کشور، پنجره جمعیتی دوره‌ای است که در آن کمتر از یک‌سوم جمعیت خارج از سنین فعالیت^۱ و بیشتر از دوسوم جمعیت در سنین فعالیت باشند. وضعیت پنجره جمعیتی که از آن با نام موهبت جمعیتی نیز نام برده می‌شود، معمولاً چند دهه (حدود ۴ دهه) دوام می‌آورد. در ایران، این وضعیت، از اواخر دهه ۱۳۸۰ شروع شده و در دهه ۱۴۱۰ پایان می‌یابد. نمودار ۱ سهم گروه‌های عمده سنی از جمعیت ایران طی سال‌های ۱۳۲۰-۱۴۹۰ را نشان می‌دهد. در ایران، بازه سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۱۰ را به عنوان دوره پنجره جمعیتی معرفی می‌کنند (۲ و ۳).

^۱ سن فعالیت: سن فعالیت اقتصادی است که بین ۱۵ تا ۶۴ سال در نظر گرفته می‌شود.

نمودار ۱ - سهم گروه‌های عمده سنی از جمعیت ایران و پیش‌بینی آن برحسب سناریوی باروری متوسط (۱.۸۵ فرزند به ازای هر زن)

همان‌طور که روشن است پنجره جمعیتی مفهومی است که تنها به توصیف دسترسی کشور به نیروی کار فعال می‌پردازد و ناظر بر فرصت اقتصادی است و ارتباطی به ظرفیت باروری کشور ندارد. بنابراین، اساساً بسته شدن پنجره جمعیتی ارتباطی به محدودیت فرصت کشور برای جبران پیری ندارد. واقع امر آن است که مدعیان این موضوع ابتدا عنوان می‌کردند که به‌جای افزایش فرزندآوری از فرصت پنجره جمعیتی استفاده شود و بعد به تدریج عنوان شد که کشور تا انتهای پنجره جمعیتی فرصت جبران پیری را دارد. بنابراین، اینکه کشور برای جوان‌سازی جمعیت خود تنها تا سال ۱۴۱۰ فرصت دارد و پس از آن دیگر امکان جبران نیست، ادعایی کاملاً غیرعلمی است.

۳ مفهوم کلیدی در حل مسئله پیری «نسبت زنان در سن باروری» است

ابتدا نشان خواهیم داد که با افزایش نرخ باروری به تدریج و طی بیست سال امکان حل معضل پیری و حتی حرکت به سمت جوانی جمعیت را خواهیم داشت. سپس به توضیح این مطلب می‌پردازیم که مفهوم کلیدی در تشخیص فرصت کشور برای جوانی جمعیت، «نسبت زنان در سن باروری» است که از قضا چنین فرصتی برای بیست سال آینده و حتی افزایش نرخ باروری وجود دارد.

۳/۱ افزایش نرخ باروری طی بیست سال می تواند معضل پیری را حل کند

آنچه آینده وضعیت پیری جمعیت ایران را تعیین می کند روند نرخ باروری است. هر قدر بتوان سریع تر و بیشتر نرخ باروری را افزایش داد، سال های بهتری را پیش رو خواهیم داشت. وضعیت پیری جمعیت با چند شاخص قابل بررسی است:

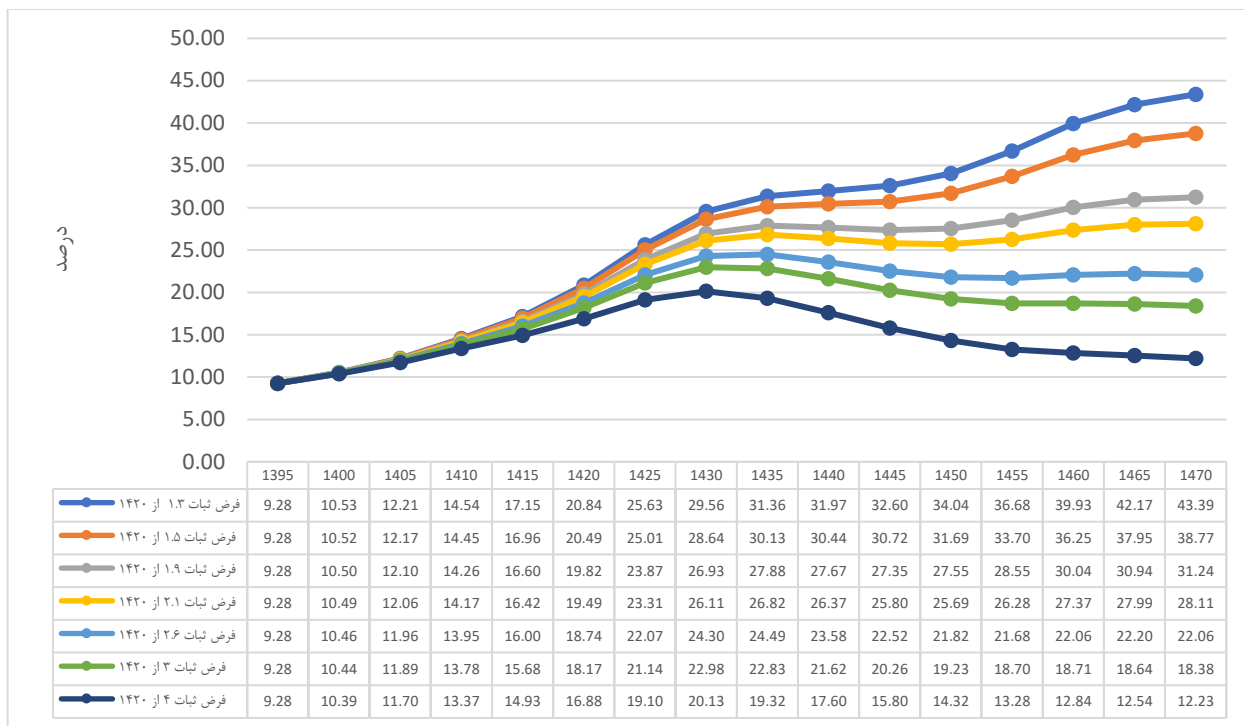
۱. سهم سالمندان (جمعیت بالای ۶۰ سال) از جمعیت کل کشور
۲. سهم جوانان (جمعیت ۱۸ تا ۳۴ سال) از جمعیت کل کشور
۳. «نسبت وابستگی سالمندی»^۲
۴. میانه سنی کل جمعیت کشور

در ادامه تأثیر افزایش نرخ باروری بر هر یک از شاخص های فوق در آینده را بررسی می نماییم.

سهم سالمندان (جمعیت بالای ۶۰ سال) از جمعیت کل کشور: در نمودار ۲ سهم سالمندان در سناریوهای مختلف نرخ باروری کل (از ۱.۳ تا ۴) پیش بینی شده است.^۳ این نمودار نشان می دهد که برای سناریوهای نرخ باروری بیش از ۲.۱، با وجودی که سهم سالمندان تا ۱۴۳۰ افزایش پیدا می کند، اما پس از آن روند کاهشی خواهد داشت. یعنی اگر بتوان طی بیست سال آینده نرخ باروری کل را به بیش از ۲.۱ رساند، در آن صورت بحران پیری پس از سال ۱۴۳۰ کاهش پیدا می کند. همچنین در صورتی که این نرخ به عدد ۴ برسد، نه تنها این روند کاهشی را شاهد خواهیم بود، بلکه در همان سال ۱۴۳۰ نیز نسبت سالمندان تنها ۲۰ درصد خواهد بود و تا سال ۱۴۷۰ به نسبت فعلی سالمندان یعنی حدود ۱۰ درصد خواهد رسید. باید توجه داشت که در حال حاضر نسبت سالمندان در میان کشورهای دارای بحران پیری همچون ژاپن، آلمان و اسپانیا به ترتیب ۳۶، ۲۹ و ۲۶ درصد است. این به معنای آن است که کشور از بحران پیری عبور خواهد کرد.

^۲ این شاخص نشان می دهد در ازای هر صد نفر ایرانی در سن فعالیت، چه تعداد سالمند وجود خواهد داشت.

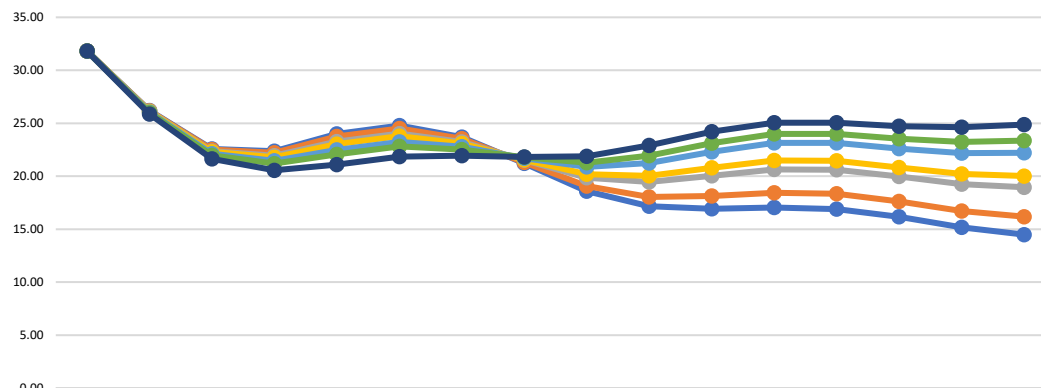
^۳ محاسبات پیش بینی در نمودارهای شماره ۲ تا ۵ و نمودارهای ۷ و ۸ در موسسه تحقیقات جمعیت کشور و توسط سرکار خانم دکتر حجیه بی بی رازقی انجام شده است.

نمودار ۲ - سهم سالمندان (بالای ۶۰ سال) از جمعیت کل کشور بر اساس سناریوهای مختلف باروری تا سال ۱۴۷۰

*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

سهم جوانان (جمعیت ۱۸ تا ۳۴ سال) از جمعیت کل کشور: این موضوع در خصوص شاخص «سهم جوانان (۱۸ تا ۳۴ سال) در جمعیت» نیز به نوعی تکرار می‌شود. نمودار ۳ نشان می‌دهد در همه سناریوهای نرخ باروری کل، سهم جوانان از حدود ۲۶ درصد در سال ۱۴۰۰ به ۲۱ درصد جمعیت در سال ۱۴۳۰ خواهد رسید. اما با سناریوهای نرخ باروری کل ۳ یا ۴، سهم جوانان تا سال ۱۴۵۰ به عدد ۲۴ تا ۲۵ درصد خواهد رسید و پس از آن تثبیت خواهد شد. این به معنای آن است که اگر طی یک برنامه‌ریزی نرخ باروری را به ۳ یا ۴ رساند، تقریباً سهم جوانان به عدد فعلی بازمی‌گردد و پس از آن تثبیت خواهد شد.

	1395	1400	1405	1410	1415	1420	1425	1430	1435	1440	1445	1450	1455	1460	1465	1470
فرض ثابت ۱.۳ از ۱۴۲۰	31.81	26.20	22.59	22.37	23.98	24.77	23.68	21.21	18.60	17.17	16.94	17.05	16.89	16.16	15.17	14.50
فرض ثابت ۱.۵ از ۱۴۲۰	31.81	26.18	22.51	22.23	23.74	24.51	23.53	21.32	19.07	18.04	18.13	18.45	18.34	17.63	16.73	16.19
فرض ثابت ۱.۹ از ۱۴۲۰	31.81	26.13	22.37	21.95	23.27	24.02	23.25	21.51	19.87	19.48	20.05	20.66	20.62	19.97	19.25	18.97
فرض ثابت ۲.۱	31.81	26.10	22.29	21.80	23.04	23.77	23.09	21.56	20.18	20.04	20.79	21.48	21.46	20.84	20.21	20.02
فرض ثابت ۲.۶ از ۱۴۲۰	31.81	26.04	22.12	21.47	22.50	23.23	22.77	21.71	20.88	21.25	22.30	23.14	23.15	22.61	22.18	22.21
فرض ثابت ۳ از ۱۴۲۰	31.81	25.99	21.98	21.20	22.08	22.81	22.52	21.78	21.29	21.93	23.12	24.00	24.01	23.54	23.24	23.37
فرض ثابت ۴ از ۱۴۲۰	31.81	25.86	21.64	20.57	21.10	21.86	21.93	21.81	21.90	22.91	24.20	25.06	25.06	24.73	24.64	24.88

نمودار ۳ - سهم جوانان (۱۸ تا ۳۴ سال) از جمعیت کل کشور بر اساس سناریوهای مختلف باروری تا سال ۱۴۷۰

*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

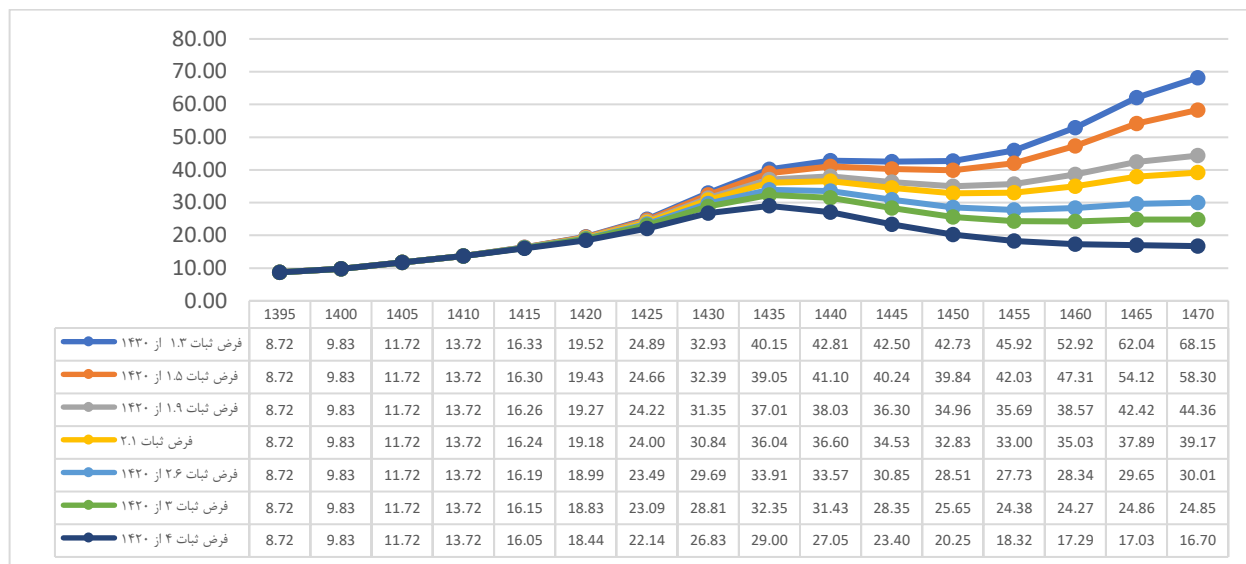
نسبت وابستگی سالمندی: نمودار ۴ پیش‌بینی شاخص «نسبت وابستگی سالمندی»^۴ را برای سناریوهای مختلف نرخ باروری^۵ (از ۱.۵ تا ۴) نشان می‌دهد. همان‌طور که دیده می‌شود هر چه نرخ باروری بالاتر می‌رود، «نسبت وابستگی سالمندی» تا سال ۱۴۳۰ به کمتر از عدد ۳۰ درصد (به‌عنوان معیار پیر شدن جمعیت) می‌رسد؛ به‌نحوی که رقم این شاخص برای سناریوی نرخ باروری ۳ و ۴ به ترتیب به عدد ۲۹ و ۲۷ درصد خواهد رسید. نکته آن است که از نرخ باروری ۳ به بالا، «نسبت وابستگی سالمندی» پس از سال ۱۴۳۰ کاهش پیدا می‌کند؛ تا جایی که در نرخ باروری ۴، برای سال ۱۴۷۰ این عدد به ۱۷ درصد کاهش پیدا می‌کند که بسیار کم‌تر از کشورهای پیری است که در حال حاضر دچار بحران پیری هستند. نسبت وابستگی سالمندان برای کشورهای دارای بحران پیری همچون ژاپن، آلمان و اسپانیا به ترتیب ۶۸، ۵۱ و ۴۴ درصد است. باید توجه نمود که این شاخص اکنون حدود ۱۰ درصد است. بنابراین در صورتی که بتوان نرخ باروری کشور را طی بیست سال آینده (تا سال ۱۴۲۰) به عدد ۴ رساند، ولو آنکه پس از آن این عدد ثابت بماند، می‌توان امید داشت که هم نسبت وابستگی در سال ۱۴۳۰ کمتر

^۴ این شاخص نشان می‌دهد در ازای هر صد نفر ایرانی در سن فعالیت، چه تعداد سالمند وجود خواهد داشت.

^۵ هر سناریو نرخ باروری در این نمودار به این معناست که نرخ باروری تا سال ۱۴۲۰ به یک عدد معین برسد. مثلاً سناریو نرخ باروری ۳ بدین معناست که

نرخ باروری کل تا سال ۱۴۲۰ به عدد ۳ برسد.

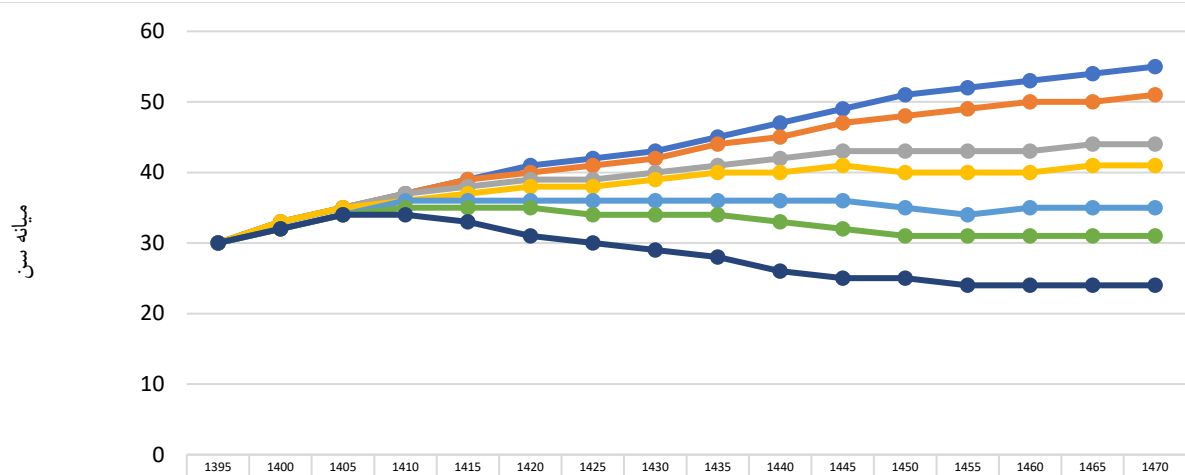
باشد و هم پس از آن به نحوی کاهش پیدا کند که به عدد فعلی آن نزدیک شود و عملاً کشور از این بحران عبور کند.

نمودار ۴ - پیش بینی نسبت وابستگی سالمندی در سناریوهای مختلف باروری طی سالهای ۱۳۹۵-۱۴۷۰

*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

میانۀ سنی کل جمعیت کشور: نمودار ۵ پیش بینی شاخص «میانۀ سنی کل جمعیت کشور» را برای سناریوهای مختلف نرخ باروری کل (از ۱.۵ تا ۴) نشان می دهد. این نمودار نشان می دهد در سناریوی نرخ باروری ۳ فرزند، میانۀ سنی در سال ۱۴۳۰ به ۳۴ سال می رسد و پس از آن کاهش یافته در سال ۱۴۷۰ به عدد ۳۱ سال (یعنی کمتر از مقدار فعلی آن در سال ۱۴۰۰ معادل ۳۲ سال) می رسد. همچنین رقم این شاخص در سناریوی نرخ باروری ۴ فرزند، در همان سال ۱۴۳۰ به عدد ۲۹ سال می رسد که جوان تر از وضعیت فعلی خواهد بود و در ۱۴۷۰ به عدد ۲۴ سال خواهد رسید. نکته مهم آن است که در سناریوی نرخ باروری ۴ فرزند، روند افزایش میانۀ سنی تنها تا سال ۱۴۱۰ ادامه پیدا می کند و پس از آن روند کاهشی خواهد یافت. بنابراین، در مجموع اگر بتوان نرخ باروری را تا بیست سال دیگر به عدد ۴ فرزند رساند و پس از آن تثبیت نمود، نه تنها میانۀ سنی کشور در سال ۱۴۳۰ به مانند یک جامعه پیر نخواهد بود، بلکه از مقدار فعلی کم تر بوده و تا سال ۱۴۷۰ جامعه ایرانی جوان تر خواهد بود.

	1395	1400	1405	1410	1415	1420	1425	1430	1435	1440	1445	1450	1455	1460	1465	1470
فرض نبات ۱.۳ از ۱۴۲۰	30	33	35	37	39	41	42	43	45	47	49	51	52	53	54	55
فرض نبات ۱.۵ از ۱۴۲۰	30	33	35	37	39	40	41	42	44	45	47	48	49	50	50	51
فرض نبات ۱.۹ از ۱۴۲۰	30	33	35	37	38	39	39	40	41	42	43	43	43	43	44	44
فرض نبات ۲.۱	30	33	35	36	37	38	38	39	40	40	41	40	40	40	41	41
فرض نبات ۲.۶ از ۱۴۲۰	30	32	34	36	36	36	36	36	36	36	36	35	34	35	35	35
فرض نبات ۳ از ۱۴۲۰	30	32	34	35	35	35	34	34	34	33	32	31	31	31	31	31
فرض نبات ۴ از ۱۴۲۰	30	32	34	34	33	31	30	29	28	26	25	25	24	24	24	24

نمودار ۵- پیش بینی میانه سنی جمعیت کشور در سناریوهای مختلف باروری طی سالهای ۱۳۹۵-۱۴۷۰
*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

بنابراین، مجموع شاخص‌های مربوط به پیری جمعیت نشان می‌دهد در صورتی که نرخ باروری کل در کشور طی بیست سال آینده به عدد ۴ فرزند برسد، ولو آنکه پس از آن در همین حد باقی بماند، می‌توان گفت کشور در سال ۱۴۳۰ با بحران پیری مواجه نخواهد شد و حتی پس از ۱۴۳۰ کشور به سمت جوان‌تر شدن نیز پیش خواهد رفت.

۳/۲ عامل مهم در فرصت نرخ باروری، «نسبت زنان در سن باروری» است

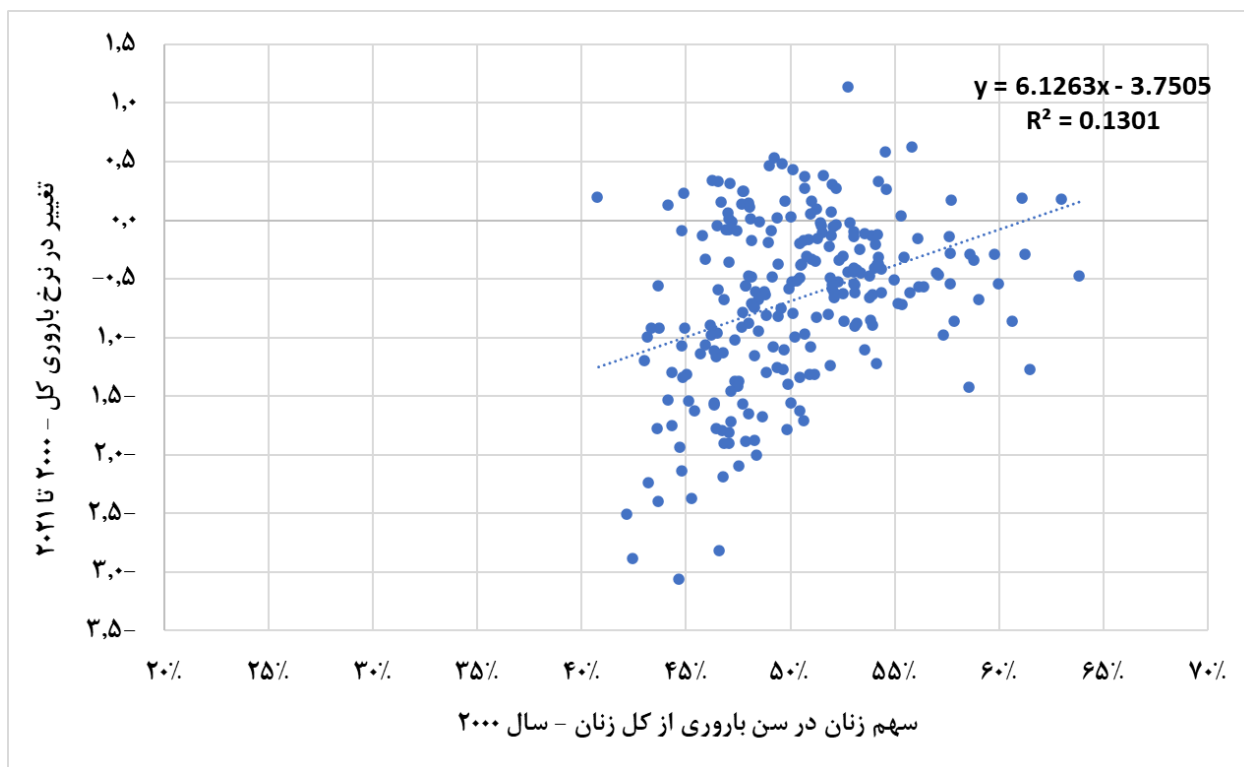
اما سؤال اساسی این است که مفهوم اساسی تعیین کننده فرصت کشور برای افزایش نرخ باروری چیست؟ به عبارت دیگر به جای پنجره جمعیتی، چه مفهوم و شاخصی می‌تواند نشان دهنده فرصت کشور برای افزایش نرخ باروری و جبران پیری باشد؟

برای پاسخ به این سؤال، دو جامعه با جمعیت یکسان را در نظر بگیرید که سایر شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آنها نیز یکسان باشند و همچنین سیاست‌های مشابه افزایش فرزندآوری در آنها دنبال شود. اما در یک کشور ۱۰ درصد زنان توانایی باروری داشته باشند و در دیگری ۴۰ درصد. کدام کشور امکان افزایش فرزندآوری بیشتر را دارد؟ پاسخ این است: کشوری که نسبت بالاتری از زنان آن در سن باروری قرار دارند، از ظرفیت باروری و فرزندآوری بیشتری برخوردار است. بنابراین، «نسبت زنان در سن باروری (۱۵-۴۹ سال)»

است که ظرفیت و امکان افزایش نرخ باروری در یک کشور را نشان می‌دهد و تا زمانی که یک کشور از این موهبت به هر میزان برخوردار باشد، به همان میزان امکان افزایش زادوولد برای آن متصور است. برای آنکه تأثیر شاخص «نسبت زنان در سن باروری» بر نرخ باروری را نشان دهیم ابتدا این تأثیر را در میان کشورهای مختلف نشان داده، سپس وضعیت حال و آینده شاخص «نسبت زنان در سن باروری» برای ایران را ترسیم می‌نماییم.

۳/۲/۱ تأثیر «نسبت زنان در سن باروری» بر «نرخ باروری کل» در کشورهای مختلف

در بخش‌های قبلی به این جمع‌بندی رسیدیم که اگر نرخ باروری کل طی بیست سال به عدد ۴ فرزند برسد، در آن صورت کشور با معضل پیری روبرو نخواهد شد. حال سؤال این است که «نسبت زنان در سن باروری» در تجربه کشورهای، طی بیست سال، چه تأثیری بر تغییرات نرخ باروری داشته و چه نقشی در افزایش آن دارد؟ نمودار ۶ نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۰ کشورهایی در آنها نسبت زنان در سن باروری بیشتر بوده، طی بیست سال بعد یعنی سال ۲۰۲۱ شاهد افزایش بیشتری در نرخ باروری بوده‌اند. این تحلیل با استفاده از داده‌های ۲۳۶ کشور دنیا در گزارش سازمان ملل (۱) انجام شده است.

نمودار ۶- رابطه میان تغییر نرخ باروری و «نسبت زنان در سن باروری» در کشورهای مختلف

سؤال بعدی آن است که وضعیت «نسبت زنان در سن باروری» به عنوان پتانسیل فرزندآوری و تعیین کننده فرصت حل بحران پیری در حال حاضر و سال‌های آینده در ایران چگونه خواهد بود؟ آیا این شاخص به گونه‌ای است که کشور فرصت افزایش باروری و حل بحران پیری را داشته باشد؟

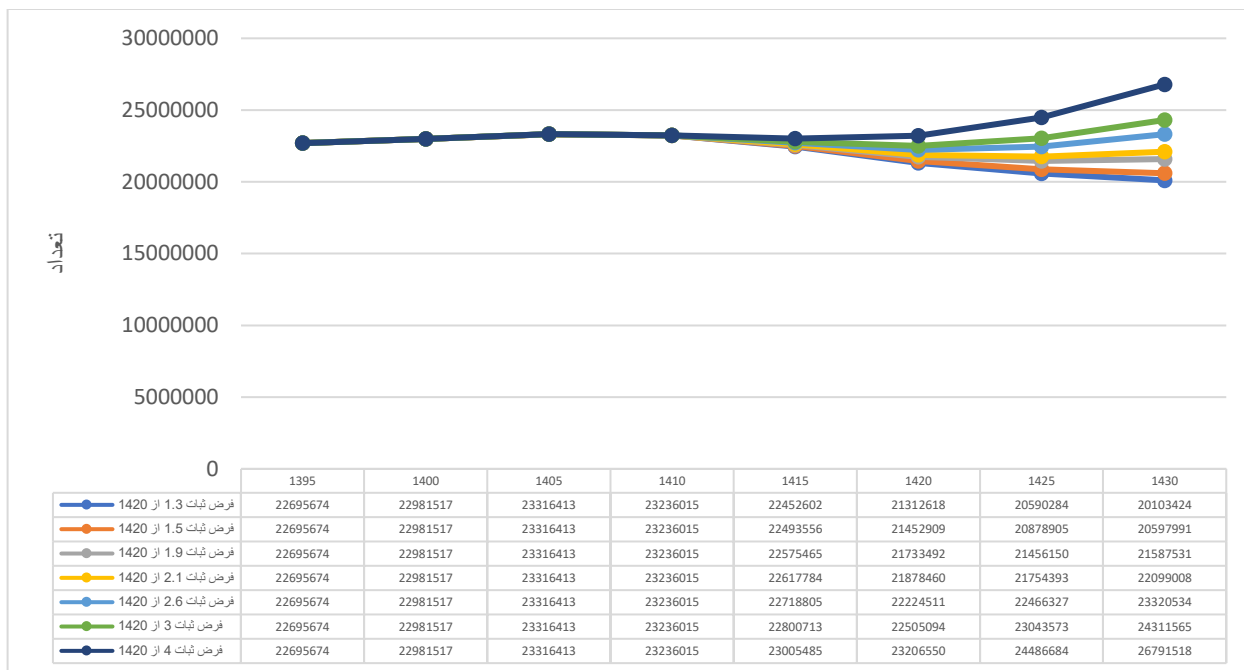
۳/۲/۲ وضعیت فعلی و آینده «نسبت زنان در سن باروری» در ایران

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت زنان در سن باروری (۱۵ تا ۴۹ ساله) کشور معادل ۲۲.۷ میلیون نفر می‌باشند که ۵۷.۷ درصد جمعیت کل زنان را در این سال تشکیل می‌دهند. برای پاسخ به این پرسش که کشور تا چه زمانی فرصت جبران پیری را دارد، باید روند نسبت زنان در سن باروری را برای سال‌های آینده پیش‌بینی کرد. نمودارهای ۷ و ۸، تعداد و نسبت زنان در سن باروری را برای نرخ‌های مختلف باروری، تا سال ۱۴۳۰ ترسیم می‌نمایند.

ابتدا ادعای کسانی که بر مبنای پنجره جمعیتی، سال ۱۴۱۰ را آخرین فرصت می‌دانند، بررسی می‌کنیم. اگر فرض کنیم که وضعیت فعلی (نرخ باروری ۱.۹) استمرار یابد^۶، تعداد زنان در سن باروری در سال ۱۴۱۰ معادل ۲۳.۲ میلیون نفر و نسبت آنها معادل ۵۰.۸ درصد زنان خواهد بود. چگونه می‌توان ادعا نمود که با این تعداد و نسبت از زنان در سن باروری، فرصت کشور برای افزایش نرخ باروری و جوان‌سازی جمعیت پایان یافته است؟! در حالی که هنوز نیمی از زنان امکان باروری دارند.

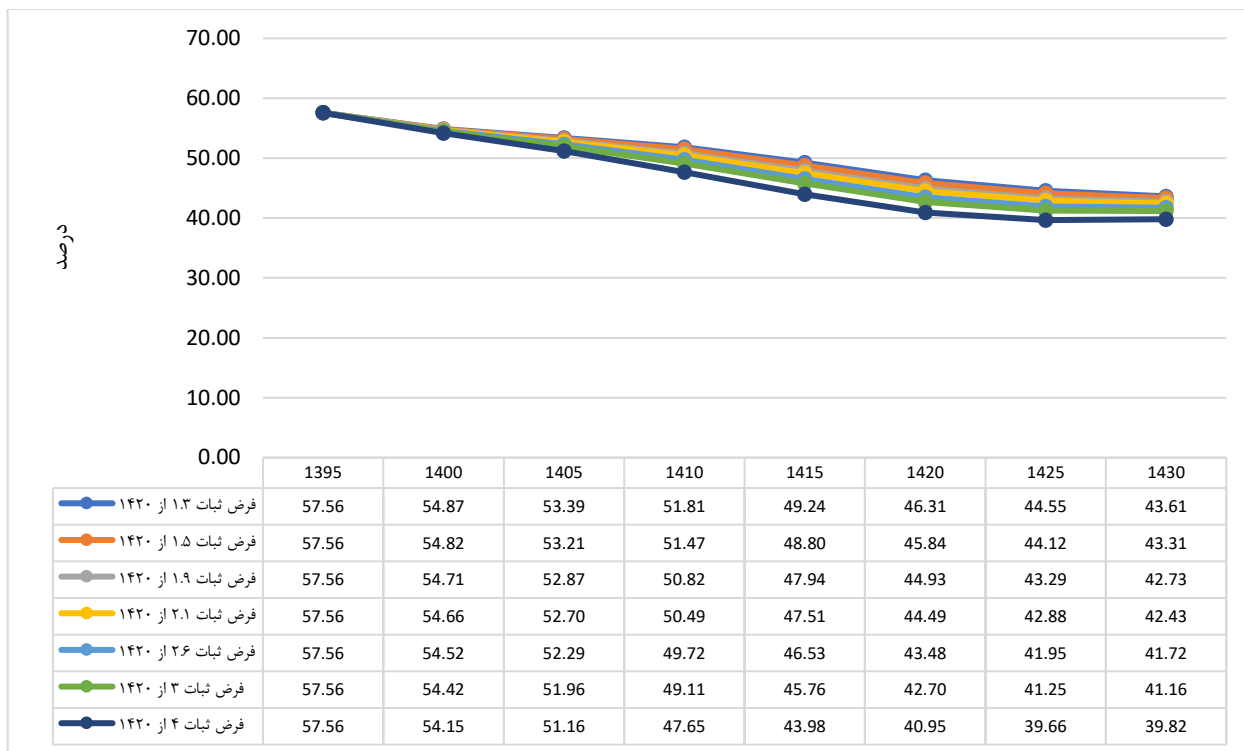
باید دقت نمود که امکان باروری به معنای وجود فرصت است و نه به معنای وقوع. بالفعل نمودن ظرفیت باروری سخن دیگری است که نیازمند سیاست‌های فعال، بهینه و کارآمد جوان‌سازی است. اما روی سخن با کسانی است که از عدم امکان جبران پیری پس از سال ۱۴۱۰ دم می‌زنند!

^۶ معنی دقیق این استمرار آن است که نرخ باروری تا ۱۴۲۰ به ۱.۹ برسد و پس از آن تثبیت گردد. از آنجا که نرخ باروری هم اکنون حدود همین عدد است، لذا به تقریب می‌توان این سناریو را استمرار وضعیت کنونی نرخ باروری قلمداد کرد.

نمودار ۷ - پیش‌بینی جمعیت زنان ۱۵-۴۹ سال کشور تا ۱۴۳۰ در سناریوهای مختلف باروری
*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

این ظرفیت فرزندآوری حتی برای پس از ۱۴۱۰ نیز استمرار خواهد داشت. همان‌طور که دیده می‌شود حتی در سال ۱۴۳۰ که به‌عنوان مقطع آغاز پیری جمعیت ایران مطرح می‌شود، جمعیت زنان در سن باروری ۲۱.۶ میلیون نفر و ۴۲.۷ درصد آنها در سن باروری خواهند بود.

نمودار ۸ - پیش‌بینی درصد زنان ۱۵-۴۹ سال کشور تا افق ۱۴۳۰
*آمار سال ۱۳۹۵ بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در این سال در نظر گرفته شده است

مطابق نمودار ۷ و ۸، سهم این جمعیت پر ظرفیت نسبت به جمعیت سایر زنان نیز با در نظر گرفتن سناریوهای مختلف باروری، باز هم قابل اتکا است و جای ناامیدی وجود نخواهد داشت. به طوری که بین ۴۰ تا ۵۵ درصد زنان، در سن باروری خواهند بود؛ بنابراین، می‌توان امید داشت که ظرفیت فرزندآوری و امکان جوان‌سازی جمعیت ایران در دهه‌های آینده وجود دارد.

۳/۲/۳ ظرفیت و فرصت عبور از بحران پیری وجود دارد

با توجه به تجربه کشورها در زمینه تأثیر «نسبت زنان در سن باروری» برای افزایش نرخ باروری طی دو دهه و با توجه به آنکه در حال حاضر بالای پنجاه درصد زنان در سن باروری قرار دارند و این نسبت طی یک دهه آینده، در همه سناریوها، چندان تغییر نمی‌کند، لذا می‌توان امیدوار بود که این ظرفیت و فرصت افزایش نرخ باروری برای کشور حتی پس از سال ۱۴۱۰ نیز وجود داشته باشد. این موضوع کاملاً برخلاف اعتقاد کسانی است که انتهای پنجره جمعیتی، یعنی همان سال ۱۴۱۰، را آخرین فرصت جبران پیری در ایران می‌دانند.

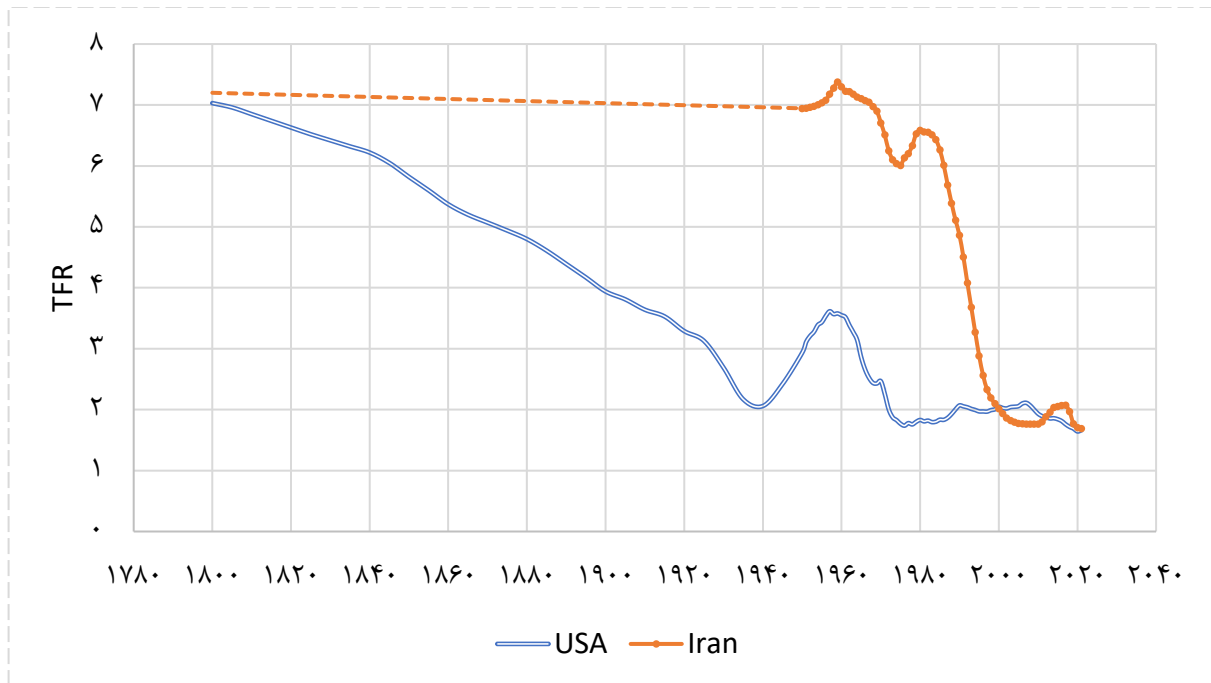
حال که کشور فرصت جبران پیری جمعیت و افزایش نرخ باروری دارد، چگونه می‌توان از ظرفیت بالقوه «نسبت زنان در سن باروری» استفاده نمود؟

۴ چگونه امکان بالفعل کردن ظرفیت بالقوه زنان در سن باروری وجود دارد؟

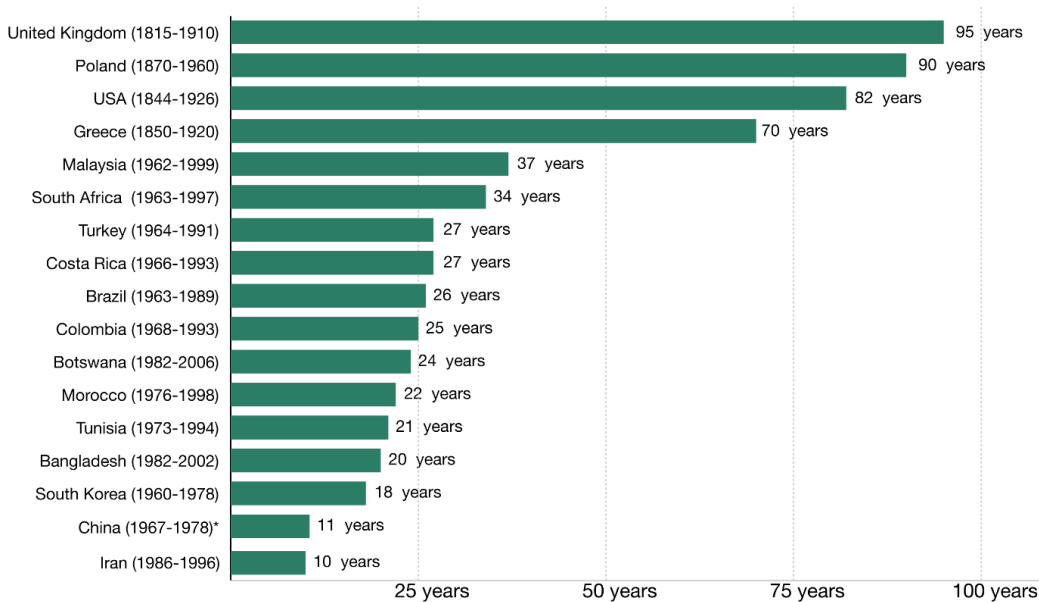
میانگین «نسبت زنان در سن باروری» در میان کشورهای جهان حدود ۵۰ درصد است و ایران حداقل تا سال ۱۴۱۵ از چنین ظرفیتی برخوردار است. برخی کشورها از این ظرفیت برای افزایش فرزندآوری استفاده کرده‌اند و برخی چنین نکرده‌اند. در ایران به دلایلی که در پی خواهد آمد، امکان استفاده از ظرفیت زنان در سن باروری برای افزایش نرخ باروری وجود دارد.

۴/۱ جامعه ایرانی هنوز به ازدواج و فرزندآوری تمایل دارد

تاریخچه کاهش فرزندآوری در ایران و کشورهای اروپایی و آمریکایی کاملاً متفاوت است. در کشورهای اروپایی و آمریکایی تغییرات تدریجی فرهنگی و اجتماعی، موجب کاهش تدریجی نرخ باروری شده است؛ اما در کشور ما، مداخلات دولت عامل مهم کاهش سریع نرخ باروری شده و از جنس تغییرات ذاتی فرهنگی و اجتماعی نبوده است. نمودار تغییرات نرخ باروری در ایران و مقایسه آن با کشورهای اروپایی و آمریکایی این موضوع را نشان می‌دهد. در نمودار ۹ مشاهده می‌شود که آمریکا در یک دوره ۲۰۰ ساله از نرخ باروری ۷ به ۲ رسیده است؛ در حالی که ایران طی ۲۰ سال و با الگوی سقوط نرخ باروری این کاهش را تجربه کرده است (۱).

نمودار ۹ - تغییرات نرخ باروری کل در ایران و آمریکا تا سال ۲۰۲۰

* The one-child-policy in China was introduced after the decline of the total fertility rate below 3. It was introduced between 1978 and 1980.
 Data source: The data on the total fertility rate is taken from the Gapminder fertility dataset (version 6) and the World Bank World Development Indicators.
 The interactive data visualization is available at OurWorldinData.org. There you find the raw data and more visualizations on this topic. Licensed under CC-BY-SA by the author Max Roser.

نمودار ۱۰ - مدت زمان سپری شده برای کاهش نرخ باروری از ۶ فرزند به ۳ فرزند به ازای هر زن در کشورهای منتخب

نمودار ۱۰ نیز مدت زمان تغییر نرخ باروری از ۶ به ۳ فرزند را برای کشورهای مختلف نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود این تغییر در آمریکا و بریتانیا بیش از ۸۰ سال زمان برده است؛ در حالی این عدد در ایران

۱۰ سال است. مدت زمانی که حتی نسبت به کشور چین که سیاست تک‌فرزندی را در کشورش اجرا کرده کمتر است (۴).

این شواهد نشان می‌دهد که نسبت به ازدواج و فرزندآوری در ایران تغییرات فرهنگی عمیق رخ نداده است؛ زیرا چنین تغییراتی عموماً در زمان طولانی رخ می‌دهند. نتایج تحقیقات و آمار اخیر به‌نوعی این موضوع را تأیید می‌کنند.

در خصوص ازدواج باید گفت آخرین پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌ها نشان می‌دهد ۸۸ درصد جوانان مجرد در سن ازدواج تمایل به ازدواج دارند. بنابراین، عمده جوانان تمایل به ازدواج دارند، اما موانع اجازه چنین کاری را به آنها نمی‌دهد (۵).

در خصوص فرزندآوری، عمدتاً شاخص نرخ باروری مطرح می‌شود که در ایران، معادل ۱.۷۴ فرزند به ازای هر زن در سال ۱۴۰۰ بوده است. اما باید توجه نمود که در این شاخص زنان متأهل و مجرد، هر دو با هم در نظر گرفته می‌شوند. یعنی میانگین فرزندآوری در میان مجموع متأهل‌ها و مجردها محاسبه می‌شود. اما در کشور ما از دختران مجرد انتظار باروری نمی‌رود. درحالی‌که این‌گونه جافتاده است که رقم ۱.۷۴ میانگین تعداد فرزندان در خانواده‌هاست. باید گفت شاخص دیگری به‌نام نرخ باروری نکاحی وجود دارد که نرخ باروری را تنها در میان زنان متأهل محاسبه می‌کند و آخرین مقدار آن در سال ۱۳۹۹ معادل ۲.۴ بوده است. نرخ باروری نکاحی برای سال ۱۳۹۵ معادل ۳.۲ بوده است و کاهش دید آن تا سال ۱۳۹۹ نمی‌تواند حاصل تغییرات فرهنگی و نگرشی باشد، بلکه بیشتر نشان‌دهنده وجود موانع فرزندآوری پیش پای مردم است. به‌عبارت‌دیگر، در کشور ما، چنانچه دختران ازدواج کنند، اقدام به فرزندآوری خواهند کرد و حتی امید می‌رود تعداد مناسبی فرزند به دنیا بیاورند. در واقع، اما مشکل اساسی در تعداد بالای مجردان است. به‌نحوی‌که اکنون در کشور ۱۱.۶ میلیون مرد و زن مجرد در سن ازدواج وجود دارد (۶).

تمایل به فرزندآوری در جامعه ایرانی در پیمایش‌های متعددی تأیید شده است. جدول ۱ پاسخ مردم به تعداد فرزندان مطلوب را در پیمایش‌های ملی نشان می‌دهد. بر این‌اساس، طی دو دهه گذشته نه‌تنها از میانگین تعداد فرزندان مطلوب در نگاه مردم ایران کاسته نشده که با افزایشی محسوس به ۳.۱ فرزند در سال ۱۳۹۷ رسیده است (۵، ۷، ۸، ۹، ۱۰ و ۱۱).

جدول ۱ تعداد فرزند دلخواه در نظر مردم بر اساس پیمایش‌های ملی در دو دهه گذشته

میانگین تعداد فرزند دلخواه در نظر مردم	تعداد فرزند دلخواه در نظر مردم						سال اجرا	عنوان پیمایش
	۵+	۴	۳	۲	۱	۰		
۲.۲	۰.۵٪	۵.۲٪	۱۴.۷٪	۷۱.۵٪	۷.۸٪	۰.۳٪	۱۳۷۵	بررسی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران
۲.۱	۰.۳٪	۳.۶٪	۱۰.۷٪	۷۳.۹٪	۱۱.۵٪	۰.۰٪	۱۳۸۲	پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان
۲.۴	۳.۴٪	۸.۹٪	۱۸.۳٪	۶۲.۴٪	۶.۹٪	۰.۰٪	۱۳۸۳	گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان کل کشور
۲.۶	۴.۲٪	۱۶.۱٪	۲۲.۳٪	۴۸.۵٪	۸.۳٪	۰.۵٪	۱۳۹۵	پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان - موج سوم
۲.۶	۵.۳٪	۱۶.۳٪	۱۹.۷٪	۴۷.۴٪	۱۱.۰٪	۰.۳٪	۱۳۹۶	وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران
۳.۱	۱۵.۳٪	۲۵.۶٪	۱۹.۴٪	۳۵.۸٪	۳.۴٪	۰.۵٪	۱۳۹۷	پیمایش ملی خانواده

بنابراین، علی‌رغم ادعاهای بسیاری که در خصوص تغییرات فرهنگی عمیق جامعه ایرانی در خصوص سبک زندگی، ازدواج و فرزندآوری مبنی بر حرکت به سمت عدم تمایل به ازدواج و فرزندآوری می‌شود، شواهد و قرائن نشان می‌دهد که هنوز جامعه ایرانی به ازدواج و فرزندآوری تمایل دارد و وضعیت جامعه ما مانند کشورهای اروپایی نیست و حداکثر آن است که این تمایل نسبت به دهه ۱۳۶۰ اندکی کاهش یافته است؛ ولی این‌گونه نیست که بتوان ادعا نمود که تغییرات فرهنگی عمیقی رخ داده که بازگشت به گذشته مدت‌ها به طول بیانجامد و لذا امکان افزایش فرزندآوری وجود ندارد.

۴/۲ سیاست بهینه در ایران رفع موانع است

نکته بسیار مهم آن است آنچه در ایران برای موضوع جمعیت رخ داده، چیزی از جنس مانع است که از دهه‌های گذشته پیش روی ازدواج و فرزندآوری گذاشته شده است. اگر این موانع برداشته شوند، امکان بازگشت سریع جامعه به نرخ ازدواج و فرزندآوری طبیعی موردنظر خود امکان‌پذیر خواهد بود؛ زیرا طبیعت عمیق فرهنگی جامعه ایرانی تغییر نکرده است؛ بلکه رفتار ظاهری آن تغییر کرده که تحت تأثیر این عوامل ظاهری بوده است؛ به‌مانند فتری که فشرده شده باشد، در صورت رفع موانع دوباره رها خواهد شد.

باید دقت نمود دو نوع نگاه به سیاست‌های افزایش فرزندآوری وجود دارد. نگاه اول که مرسوم و رایج است، هزینه‌کرد و مشوق‌های مالی و کار سنگین فرهنگی برای تشویق مردم به فرزندآوری است، که مانند هل دادن گُرّه

فلزی بزرگ از یک سربالایی است که نیازمند نیرو و انرژی فراوانی است. این نوع از سیاست‌ها ریشه در تصور و شناختی از جامعه ایرانی دارد که این جامعه مانند جامعه غربی تمایلی به ازدواج و فرزندآوری ندارد.

اما در نگاه و شناختی دیگر از جامعه ایرانی، جامعه ایرانی هنوز به ازدواج و فرزندآوری تمایل دارد؛ اما موانع اجازه عملی شدن آن را نمی‌دهند؛ در این نگاه آن گره فلزی بزرگ در سرپایینی قرار دارد و تنها موانعی بر سر راه آن قرار دارد که با برداشتن حتی برخی از آنها، آن گلوله سربی در سرپایینی با نیروی خویش به حرکت خواهد افتاد. در صورت پذیرفتن این نگاه اولاً امکان بازگشت فرهنگ ازدواج و فرزندآوری به شکل گسترده آن هم در مدت کوتاه قابل تصور است. ثانیاً برای چنین بازگشتی اساساً نیاز به هزینه‌کرد به معنای مشوق‌های مالی و مانند آن نیست؛ بلکه تنها باید موانع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را از پیش پای مردم برداشت. آن‌گاه مردم و جامعه با نیروی خویش این مسأله را حل خواهد کرد.

شرح این نوع از سیاست‌ها در حیطه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیازمند مجال دیگری است. اما به‌طور مختصر در حیطه فرهنگی، برداشتن موانع فرهنگی کاملاً سیاستی متفاوت با ترویج فرهنگی است. ترویج فرهنگی یعنی رسانه‌ها مردم را به ازدواج و فرزندآوری تشویق نمایند و فرض آن است که جامعه ایرانی به دنبال فرزندآوری نیست. درحالی‌که هنوز جامعه ایرانی، یک جامعه خانواده‌محور است. یکی از نمونه‌های برداشتن موانع فرهنگی آن است که کدهای رسانه‌ای موافق کنترل جمعیت که در رسانه‌هایی چون صدا و سیما تاکنون اعمال می‌شده؛ دیگر اعمال نشود و آن فیلم‌ها، پویانمایی‌ها و... که کنترل جمعیت را در افکار مردم تزریق می‌کردند پخش نشود. درواقع صدا و سیما و سایر رسانه‌ها بیش از آنکه لازم باشد کاری انجام دهند، لازم است برخی کارها را انجام ندهند؛ و انجام ندادن کارها اساساً نیازمند هزینه نیست.

با سیاست برداشتن موانع فرهنگی است که جامعه در یک فضای طبیعی و به‌دور از فشارهای فرهنگی و هنجاری، فرصت تأمل طبیعی و بازگشت به میل طبیعی فرهنگی خود برای ازدواج را خواهد یافت و چون جامعه در لایه‌های زیرین فرهنگی خویش دچار تغییرات عمیق نشده، لذا در مدت کوتاهی به گرایش‌های واقعی فرهنگی خود در مورد ازدواج و فرزندآوری باز خواهد گشت و این بازگشت با نیروی خود جامعه و با هزینه بسیار اندک از سوی دولت و حاکمیت صورت خواهد گرفت.

۵ جمع‌بندی

بسیار گفته می‌شود که کشور برای جبران مسئله پیری تنها تا سال ۱۴۱۰ فرصت دارد؛ زیرا در این سال «پنجره جمعیتی» بسته می‌شود. اما پنجره جمعیتی مربوط به ظرفیت نیروی کار کشور و یک مفهوم اقتصادی است و ارتباطی به ظرفیت فرزندآوری و جوان‌سازی جمعیت ندارد.

مفهوم اصلی تعیین‌کننده ظرفیت کشور برای افزایش نرخ باروری «نسبت زنان در سن باروری» است. این نسبت هم‌اکنون حدود پنجاه درصد زنان را تشکیل می‌دهد و نه تنها تا سال ۱۴۱۰، بلکه پس از آن و تا ۱۴۱۵ نیز حدود همین مقدار باقی می‌ماند. بنابراین کشور هنوز ظرفیت افزایش نرخ باروری را دارد. چنانچه طی سال‌های آینده از ظرفیت زنان در سن باروری استفاده شود و طی یک بازه بیست ساله نرخ باروری کل به تدریج به عدد ۳ یا ۴ برسد، نه تنها کشور در سال ۱۴۳۰ (سالی که به‌عنوان آغاز پیری در ایران مطرح شده است) با معضل پیری مواجه نخواهد شد، بلکه پس از آن وارد فاز جوانی جمعیت خواهد شد.

مسئله در نحوه بالفعل کردن ظرفیت زنان در سن باروری است. برخلاف کشورهای غربی، آنچه باعث کاهش نرخ باروری در ایران شده است، تغییرات عمیق فرهنگی نبوده است و بر اساس شواهد و تحقیقات، جامعه ایرانی هنوز میل به ازدواج و فرزندآوری دارد. مسئله جمعیت در ایران، موانع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که طی ۳۰ سال گذشته بر سر راه جامعه ایرانی قرار داده شد. اگر این موانع برداشته شود جامعه ایرانی بر اساس میل ذاتی فرهنگی خویش دوباره به ازدواج و فرزندآوری بایسته بازخواهد گشت. به‌طور خاص، در زمینه فرهنگ، به‌جای سیاست‌های ترویج فرهنگی ازدواج و فرزندآوری در رسانه‌ها، باید سیاست رفع موانع فرهنگی را اتخاذ نمود که این سیاست‌ها هزینه بسیار اندکی دارند.

در مجموع می‌توان گفت چنانچه در بیست سال آینده با استفاده از ظرفیت زنان در سن باروری و تمایلات درونی و طبیعی جامعه به ازدواج و فرزندآوری، سیاست‌های رفع موانع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اتخاذ گردد، امید خواهد بود که کشور با بحران پیری جمعیت مواجه نشود و همچنان جوان بماند.

۶ منابع

1. **Population Division. World Population Prospects.** New York : UN Department of Economic and Social Affairs, 2022.

۲. مرکز آمار ایران. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن. تهران : مرکز آمار ایران, ۱۳۹۶.

۳. دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری. هرم‌های سنی ایران بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵. تهران : مرکز آمار ایران, ۱۳۹۶.

4. **Our World in Data. Fertility Rate.** s.l. : Our World in Data, 2023.

۵. جوادی یگانه، محمدرضا، و غیره. یافته‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان؛ موج سوم (۱۳۹۴)؛ گزارش کشوری. تهران : پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات, ۱۳۹۵.

۶. مرکز آمار ایران. طرح نیروی کار. تهران : مرکز آمار ایران, ۱۴۰۰.

۷. فیضی، ایرج و ابراهیمی، مرضیه. پیمایش زندگی خانوادگی در ایران. کرج : جهاد دانشگاهی واحد البرز, ۱۳۹۶.

۸. گودرزی، محسن. ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج دوم). تهران : پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات, ۱۳۸۲.

۹. غفاری، غلامرضا و جوادی یگانه، محمدرضا. وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران. تهران : شورای اجتماعی کشور, ۱۳۹۶.

۱۰. گودرزی، محسن. گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران. تهران : شورای فرهنگ عمومی, ۱۳۸۴.

۱۱. محسنی، منوچهر. بررسی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی-فرهنگی در ایران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد

اسلامی، ۱۳۷۵.

Ministry of Science, Research and Technology

National Institute for Population Research, Iran

Youth Iran in 1430 A.H. Achievable Necessity

May 2023/Serial No. :201

نشانی: تهران، خیابان شهید بهشتی، خیابان پاکستان، کوچه دوم، پلاک ۵

کد پستی: ۱۵۳۱۶۳۵۷۱۱

نمابر: ۸۸۵۰۲۵۷۵ ۲۱ (۹۸+)

تلفن: ۴- ۸۸۵۳۴۳۲۱ ۲۱ (۹۸+)

www.nipr.ac.ir

info@nipr.ac.ir

